

Canon van 700 Jaar Joods Nederland

Tirtsah Levie Bernfeld
en Bart Wallet

Deze publicatie kwam tot stand dankzij financiële bijdragen van de Dr. Henriëtte Boas Stichting en die van Stichting Joods Maatschappelijk Werk (JMW). De bijdrage van JMW is mede mogelijk gemaakt door de Voormalige Goudse Stichting voor Joodse Sociale Arbeid.

Afbeelding omslag: Intocht van Lodewijk Napoleon in Amsterdam, circa 1808. J.A. Loutz naar een tekening van J.A. Langendijk. Collectie Joods Museum Amsterdam: M000076.

Ontwerp omslag en binnenwerk: Margreet van de Burgt

ISBN 978 94 6249 996 6

e-ISBN 978 94 6249 997 3

NUR 716

© 2023 Tirtsah Levie Bernfeld, Bart Wallet, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2023 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Inhoud

Toelichting van de auteurs	9
1295 Middeleeuwen: Jodenstraat in Maastricht	10
1600 <i>Zeventiende eeuw: eeuw van 'Nieuwe Joden'</i>	12
1602 Bet Jacob	14
1608 Samuel Pallache	16
1614 Bet Haim in Ouderkerk aan de Amstel	18
1615 Santa Companhia de Dotar Orphas e Donzellas	20
1615 Hugo de Groots <i>Remonstrantie</i>	22
1616 Talmud Torah	24
1635 Oprichting van de Asjkenazische gemeente Amsterdam	26
1641 Salom Italia in Amsterdam	28
1641 Kahal Kados Zur Israel in Brazilië	30
1642 Het model van de Tempel van Salomo	32
1642 Abodat Haahesed, Werkhuis voor Asjkenaziem	34
1644 De start van de Joodse zijde-industrie	36
1645 De <i>Thesovro dos dinim</i> van Menasseh ben Israel	38
1647 Dr. Ephraim Bueno	40
1656 De <i>cherem</i> (ban) van Spinoza	42
1656 Belangrijk geestelijk leiderschap in de zeventiende eeuw: Saul Levi Morteira en Isaac Aboab da Fonseca	44
1661 Athiasbijbel	46
1666 Sjabtai Tsvi: de mystieke messias	48
1675 Inwijding van de Portugese synagoge	50
1683 Joodse geschiedschrijvers in de vroegmoderne tijd	52
1687 Isaac/Balthazar Orobio de Castro	54
1688 Portugees-Joodse diplomatie	56

1690	Hesqia da Silva en de internationale filantropie	58
1692	Sara Dias da Fonseca	60
1696	Het aansprekersoproer	62

1700 *Achttiende eeuw: eeuw van expansie en stabiliteit* 64

1702	Baruch/Benedictus Levi Gomperts	66
1708	Spaanse editie van Aboabs <i>Menorat ha-Ma'or</i>	68
1710	Chacham Tsvi	70
1721	De apotheek van Esther, weduwe van Dr. Jacob de Castro	72
1723	Doornburgh: Buitenplaatsen aan Amstel en Vecht	74
1725	Zwolle, Den Haag en Rotterdam: ontluikende Joodse gemeentes	76
1725	<i>Mikra Meforasj</i>	78
1734	Mazon Habanot	80
1737	Een <i>numerus fixus</i> voor Joden in Leiden	82
1740	Muziekuitvoering in het huis van Francesco Lopes de Liz	84
1740	Oprichting van het Bet Hamidrasj Ets Haim	86
1742	Isaac de Pinto	88
1743	Mozes Chaim Luzatto en <i>Lajesjariem tehila</i>	90
1744	Tobias Boas	92
1747	Het Surinameproject	94
1748	Joodse diamantbewerkers en het gilde	96
1749	Mishenet Zequenim	98
1756	Toelating van Joden tot Brielle	100
1773	Diefstal in Diemen: Joden en roversbendes	102
1787	Benjamin Cohen en Joodse Orangisten	104
1795	Tellingen van Joden in Nederland door de eeuwen heen	106
1795	De oprichting van Felix Libertate en de splitsing tussen de <i>Alte</i> en <i>Neie Kille</i>	108
1796	Emancipatiedecreet	110
1797	Eerste Joodse parlementariërs	112

1800	<i>Negentiende eeuw: eeuw van integratie</i>	114
1808	Opperconsistorie	116
1809	Pekidiem en Amarcaliem	118
1814	Israëlitisch kerkgenootschap	120
1817	Onderwijsbesluit: Joden moeten Nederlands leren	122
1827	Gebroeders Hirschel, Jacob en Akiba Lehren	124
1830	Belgische Opstand	126
1832	Eerste Nederlandstalige preek in Middelburg	128
1833	Van Blijdesteijn	130
1836	Nederlands Israëlietisch Seminarium	132
1845	Dijksynagoge Sliedrecht	134
1852	Stoommachine Salomonson Nijverdal	136
1856	Zevenstuiverstefille	138
1857	Onderwijswet Van der Brugghen	140
1860	Michel Henri Godefroi: de eerste Joodse minister	142
1865	Oprichting <i>Nieuw Israëlietisch Weekblad</i>	144
1874	Joseph Hirsch Dünner wordt opperrabbijn	146
1880	Abraham Carel Wertheim	148
1881	Komst Oost-Joden	150
1890	<i>De Talmudjood</i>	152
1894	Oprichting Algemene Nederlandse Diamantbewerkersbond	154
1899	Oprichting Nederlandse Zionistenbond	156
1900	<i>Twintigste eeuw: eeuw van extremen</i>	158
1905	Blauwe busje Joods Nationaal Fonds	160
1908	Slagerij Marucs Zwolle	162
1911	De Joodse Invalide	164
1928	Ben Brill op Olympische Spelen	166
1929	Start Liberaal Joodse Gemeente Den Haag	168

1933	Komst Duitse Joden	170
1939	Westerbork	172
1941	Joodse Raad	174
1942	Anne Frank	176
1945	Terugkeer	178
1945	Johannes Vermeerstraat	180
1946	Joods Maatschappelijk Werk	182
1947	Landdag van de Joodse Jeugdfederatie	184
1948	Viering Staat Israël in Concertgebouw	186
1949	Anneke Beekman	188
1954	Jacob Soetendorp: rabbijn van Nederland	190
1958	Buitenveldert en Amstelveen	192
1962	De Hollandsche Schouwburg	194
1966	Huwelijk Beatrix en Claus	196
1967	Joodse burgemeesters van Amsterdam	198
1970	Solidariteitscomité voor de Joden in de Sovjet-Unie	200
1974	CIDI	202
1974	Start Cheider	204
1979	Jom Ha Voetbal	206
1990	Woudschoten	208
1995	Beit Ha'Chidush	210
1997	Centraal Joods Overleg	212
2011	Debat ritueel slachten	214
2012	Joods Cultureel Kwartier	216
	Verklarende lijst van termen	218
	Dankwoord	219
	Bibliografie	220

Toelichting van de auteurs

Kan dat, heel kort uitleggen wat iedereen zou moeten weten over de geschiedenis van Joden in Nederland? Veel mensen weten wel iets over de Nederlands-Joodse geschiedenis, maar veelal zijn dat fragmenten: de Portugese Joden van Amsterdam, het Joodse socialisme en de fatale oorlogsjaren, maar wat was nu de doorgaande lijn? Hoe is het Joden in Nederland vergaan vanaf het eerste moment dat ze zich hier blijvend wisten te vestigen? Precies dat wil *De Joodse Canon* doen: kort en bondig de centrale punten van 700 jaar Joodse geschiedenis in een lopend verhaal presenteren. Natuurlijk zijn er veel specialistische studies en dikke handboeken over de geschiedenis van Joden in Nederland geschreven. Niet iedereen komt eraan toe om die ook te lezen. Een beknopte, toegankelijke introductie op hoofdlijnen ontbreekt tot dusver. Dat is precies wat deze canon wil doen: zoveel mogelijk mensen op toegankelijke wijze in aanraking brengen met het spannende, soms ook pijnlijke verhaal van de Joden in Nederland. Dat vertelt over hoe een sterk in beweging zijnde Joodse minderheid wist te leven en soms te overleven in een niet minder snel veranderende Nederlandse samenleving.

De vorm die is gekozen is die van een canon. Er zijn honderd vensters gekozen die met elkaar een evenwichtig, representatief beeld geven. Elk venster heeft betrekking op een centrale gebeurtenis, een plaats (een zogenaamde *lieu de mémoire*), een persoon of een voorwerp aan de hand waarvan een belangrijk aspect van de Nederlands-Joodse geschiedenis verteld kan worden. Elk venster heeft een korte

tekst van zo'n vierhonderd woorden en is gekoppeld aan een sprekende, iconische afbeelding. De vensters zijn per eeuw gegroepeerd rond een samenbindend thema, waardoor ze tevens zijn opgenomen in een lopend verhaal.

In de canon, die van de middeleeuwen tot de eenentwintigste eeuw loopt, is aandacht voor politiek, economie, cultuur en religie, voor belangrijke rabbijnen, maar ook voor de Joodse marskramer en het antisemitisme in Nederland. De selectie is zo gemaakt dat zowel bekende als onbekende aspecten van het verleden naar voren worden gehaald. Hoogte- en dieptepunten zijn erin opgenomen. Uiteraard bedoelt deze canon niet het laatste en definitieve antwoord te geven. Onze pretenties zijn in die zin beperkt; we hadden ook voor tal van andere vensters kunnen kiezen. Niet alles paste in het format van honderd vensters. Wél wil deze canon iedereen een handvat geven om snel een goed overzicht te krijgen, een kapstok waarmee een ieder vervolgens zelf aan de slag kan gaan.

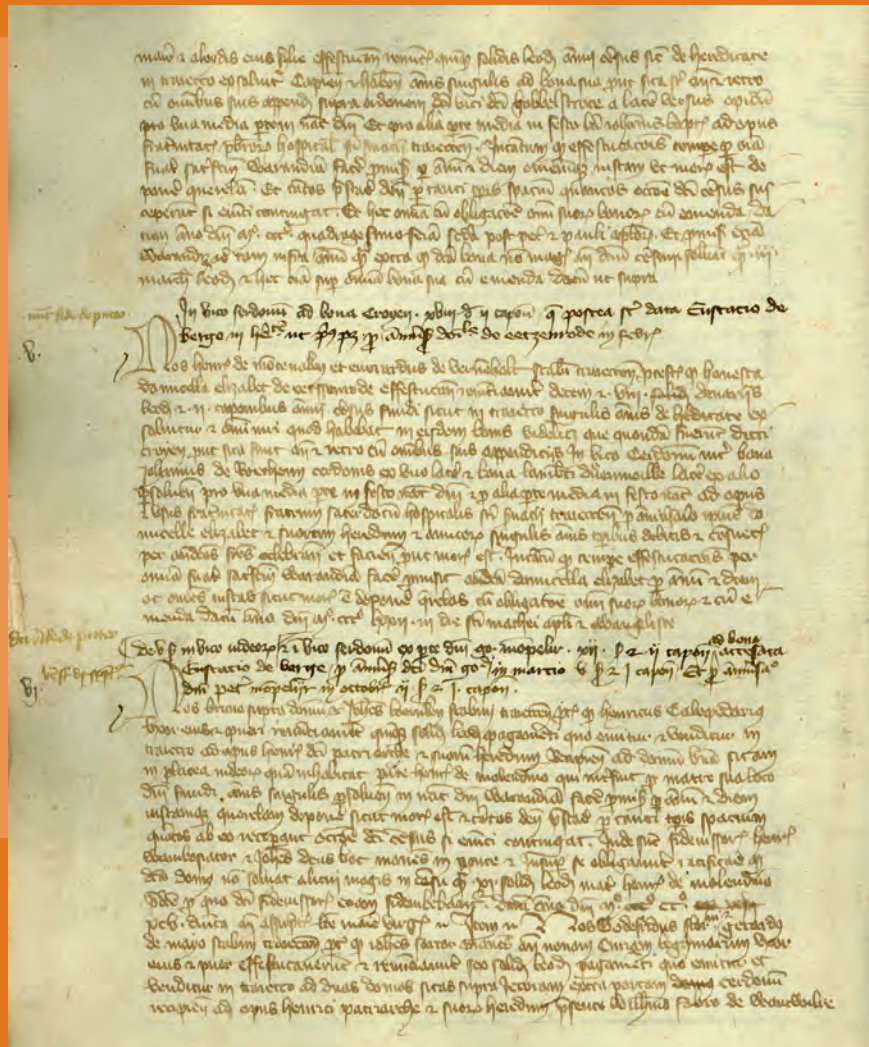
De eerste versie van deze canon verscheen primair voor intern gebruik binnen de Nederlands-Joodse gemeenschap. Deze was al snel uitverkocht. Ondertussen is er nog steeds grote belangstelling voor een beknopt overzicht van de geschiedenis van de Joden in Nederland, juist ook bij het bredere Nederlandse publiek. Wij zijn blij dat met deze herziene, tweede editie velen kennis kunnen maken met het verhaal van 700 jaar Joden in Nederland.

Tirtsah Levie Bernfeld en Bart Wallet

1295

Jodenstraat of 'platea
judaeorum' in Maastricht
voor het eerst genoemd in
een schepenbrief-akte uit
1295.

Collectie Historisch Centrum
Limburg, Maastricht: 14 B002 H,
inv.nr. 4, folio 43v. Broederschap
der kapelanen Sint Servaas,
Cartularium 1300-1469.

De nog steeds bestaande Jodenstraat in Maastricht is een van de oudste straten van die stad. Deze kleine Joodse wijk, inclusief een synagoge en een Joodse school (rond 1295) is het bewijs dat Joden zich tijdens de middeleeuwen ophielden in de Lage Landen. Ze streken er in de loop van de dertiende eeuw en later neer. De reden laat zich raden: Joden waren in 1290 uit Engeland verdreven en in 1306 uit Frankrijk. Men name in de Zuidelijke Nederlanden en in de oostelijke gewesten vonden Joden een vaste verblijfplaats. Daar waren belangrijke handelsroutes te vinden. Maastricht bleek geen unicum. Ook in andere steden en dorpen zien we in die tijd Joden verschijnen: in Diepenheim, Goor, Oldenzaal, Zwolle, Nijmegen, Doesburg, Zutphen en Roermond. Ze hielden zich vooral bezig met de geldhandel. In Gelderland genoten ze de protectie van de hertog op basis van hun status als ondergeschikten (*servi*) van de heersende vorst. Daartegenover stond dat de hertog Joden belastingen kon opleggen.

De pestepidemie die West-Europa vanaf 1348 in zijn greep hield, de Zwarte Dood, maakte (tijdelijk) een wreed eind aan de Joodse aanwezigheid in de diverse steden. Joden werden ervan beschuldigd achter de uitbraak van deze epidemie te zitten als vijanden van de kerk en de christelijke gemeenschap. Ze zouden de bronnen hebben vergiftigd. In Duitsland en de Zuidelijke Nederlanden werden Joden daar-

‘De nog steeds bestaande Jodenstraat in Maastricht is één van de oudste straten van die stad. Deze kleine Joodse wijk, inclusief een synagoge en een Joodse school (rond 1295) is het bewijs, dat Joden zich tijdens de middeleeuwen ophielden in de Lage Landen.’

om verbrand, verdrongen en vermoord. Dood en verderf reikte ook noordelijker: eveneens in Zwolle, Utrecht, Broek, Nijmegen, Zutphen, Deventer en Kampen werden Joden slachtoffer van woedende massa's. Het betekende voorlopig het eind van Joods leven in de Middeleeuwse steden van de Noordelijke Nederlanden.

Herstel trad evenwel snel in. Vanaf 1368 treffen we weer Joden aan: in Nijmegen en Roermond en later ook in Zwolle en Venlo. Nijmegen ontwikkelde zich in de eerste helft van de vijftiende eeuw tot het belangrijkste Joodse centrum in de streek, met een eigen vleeshal, een ritueel bad en een begraafplaats. Jodenstraten konden nu ook aangetroffen worden in Venlo, 's-Hertogenbosch en Doesburg. Waarschijnlijk waren vervolgingen in de naburige Duitse landen debet aan de immigratie van Joden naar deze streken. De situatie bleek door anti-Joodse maatregelen evenwel ook hier steeds ongunstiger te worden, onder meer omdat Joden verplicht een onderscheidend teken moesten dragen. Bovendien werd het hen steeds lastiger gemaakt om te werken in de geldhandel, hun belangrijkste bron van inkomsten, omdat zij daarmee woekerhandel zouden drijven. Door de toegenomen spanningen keerden de Joden zich daarom af van de Nederlanden. In de zestiende eeuw waren ze niet langer overal meer gewenst. Het initiatief tot hernieuwde vestiging in de Lage Landen kwam uit een heel andere, onverwachte hoek.

1600

Zeventiende eeuw: eeuw van 'Nieuwe Joden'

Gezicht op de Grote en Portu-
gese Synagogen te Amsterdam,
circa 1680. Gerrit Adriaensz.
Berckheyde.

Collectie Joods Museum,
Amsterdam: M 011075.

Terwijl het Joden in de latere middeleeuwen steeds minder lukte om zich in de Lage Landen blijvend te vestigen, komt het aan het eind van de zestiende eeuw en het begin van de zeventiende eeuw opnieuw tot een groeiende Joodse presentie in de Lage Landen. Eerst waren het de Spaanse en Portugese ‘Nieuw Christenen’ of ‘Conversos’ die er vanuit het Iberisch Schiereiland neerstreken. Zij keerden er als zogenaamde ‘Nieuwe Joden’ (terug) tot het geloof van hun voorouders, die sinds het einde van de veertiende eeuw vrijwillig of gedwongen tot het christendom waren bekeerd. Uit het niets richtten deze Spaans-Portugese Joden of Sefardiërs een gemeente op, die in principe uitsluitend bedoeld was voor leden van de Spaans-Portugese Joodse natie, ook wel *a nação* of *la nación* genoemd. Uit een andere richting, de Duitse gebieden, Centraal Europa en Polen, kwamen de Hoogduitse en Poolse Joden, de Asjkenaziem. Het zou het begin betekenen van meer dan vier eeuwen onafgebroken Joodse aanwezigheid in de Republiek en in het latere Koninkrijk der Nederlanden. Beide groepen beschouwden de jonge Republiek als een aantrekkelijke bestemming, nu die zich in een onafhankelijkheidsstrijd had los gevochten van de Spaanse katholieke hegemonie. Niet alleen had die gewetensvrijheid in haar ‘grondwet’ vastgelegd. Een stad als Amsterdam ontwikkelde zich tot een wereldhandelscentrum met grote economische mogelijkheden voor nieuwe migranten.

De Republiek had geen ervaring met regulering van Joodse aanwezigheid in haar midden. De Staten van Holland en West-Friesland namen wel het initiatief tot een ontwerp van een Jodenreglement, maar die werd niet in praktijk gebracht.

‘De afbakening van grenzen tussen de Joodse en niet-Joodse wereld was niet zo scherp als de verordeningen doen vermoeden. Er was nergens een getto. Joden en christenen ontmoetten elkaar als burens en steeds vaker in de wereld van de handel en industrie, de wetenschap en de cultuur.’

Tenslotte moesten de steden en dorpen in haar gewest het zelf maar uitzoeken, al mocht er geen onderscheidend teken worden opgelegd. Andere provinciën volgden dat voorbeeld. Iedere stad en ieder gewest ontwikkelde zo via een reeks verordeningen een eigen beleid. Sommige verwelkomden Joden onder diverse voorwaarden, andere hielden hen buiten hun gebied. Het sloot nauw aan bij het Middeleeuwse natie-concept, waarbij de wettelijke positie van etnische minderheden was geregeld. Joden werden verantwoordelijk voor hun interne organisatie, zoals armenzorg, onderwijs, ziekenzorg en de handhaving van rust en orde binnen hun gelederen. Daarnaast konden zij rekenen op steun en bescherming van de autoriteiten zonder dat hen een collectieve belasting werd opgelegd.

De afbakening van grenzen tussen de Joodse en niet-Joodse wereld was niet zo scherp als de verordeningen doen vermoeden. Er was nergens een getto. Joden en christenen ontmoetten elkaar als burens en steeds vaker in de wereld van de handel en industrie, de wetenschap en de cultuur. Soms was van christelijke zijde weliswaar sprake van anti-Joodse sentimenten, maar meer nog van grote verwondering en interesse in de Joodse cultuur.

De Gouden Eeuw, de zeventiende eeuw, was er ook voor haar Joden een van een bloeiend religieus, economisch, cultureel en sociaal bestaan. Het was ook een woelige periode, vol oorlogen en epidemieën. De furore rond de komst van de mystieke messias Sjabtai Tsvi maakte die tijd voor Joden nog schokkender. De Portugese en Hoogduitse synagogen, die in de zeventiger jaren van de zeventiende eeuw aan de Amsterdamse Muidergracht verrezen, getuigen evenwel van de triomf van stabiliteit en vertrouwen in de toekomst.